

• Itámár Jáoz-Keszt •
RADNÓTI-ÉLETEM

Itámár Jáoz-Keszt

Radnóti-életem

Kőbányai János interjúja

Radnóti Miklós nevével, s egy könyvével először tizennégy éves koromban találkoztam. Az Eötvös Gimnáziumba jártam, sok verset olvastam, többnyire a gimnázium könyvtárából kölcsönöztem egy-egy hétre a szellemi táplálékot. A könyvtáros, egy nálamnál alig idősebb fiú, mint később megtudtam, Elbert Jánosnak hívták, nyomta a kezembe a *Tajtékos ég* című Radnóti-kötetet. Ez az 1946-ban megjelent posztumusz kötete volt, még nem találták meg a *Bori noteszt*, ezért a legutolsó versei még nem lehetek benne. Viszont közöltek benne egy fényképet a költőről, és újságvivágatokat. Ezek a képek a versekkel együtt fantasztikus hatást gyakoroltak a tizennégy éves diákra. Az volt az érzésem, hogy ő nekem rokonom. Évtizedekkel később ezt elmeséltem Vas Istvánnak, „nahát, ez a faj”, jegyezte meg. Ezt önmagára is értette, de nagyon jól megérezte a kapcsolat természetét. Ekkor kezdődött el köztem és Radnóti között egy lelki kapcsolat, amit csak ma tudok, úgy ahogy, értelmezni. A kisdíáknak fogalma sem lehetett, hogy mi az oka, miért vonzódik annyira Radnótihoz. Az osztályban vitatkoztam a többi fiúval, akik azt hajtogatták, hogy József Attilához nem lehet hasonlítani, amire azzal vágtam vissza, hogy számomra többet jelent, mint József Attila. Manapság értem, hogy mi fogott meg annyira Radnótinak az alakjában – attól függetlenül, hogy tényleg hasonlít családom különböző alakjaira: a sorsa. Azonkívül, hogy a versei nagyon fülbemászóak, nagyon szépek. Azonban sokkal jobban megfogott engem maga a sorsa, amiről nem tudtam, hogy bizonyos fokig az enyém is.

Épp abban a „gyermekbetegségben” szenvedtem, amikor teljesen megpróbáltam tagadni mindazt, ami a zsidósághoz fűzött.

Kilenc-tízéves lehettem, amikor visszajöttünk a németországi deportálásból. Szarvasra, a szülővárosomba tértünk vissza, ahol egy-másfél évet töltöttünk. Anyám nem akart ott maradni,

mert mindenütt a gyilkosokat látta. Sok más zsidóval egyetemben fölköltöztünk Budapestre. Apám orvos volt, rendelőt nyitott a Veres Pálné utcában, ami elég jól ment. Anyám lelki baja Budapesten sem szűnt meg: ő „nem bírja ezeket a gyilkosokat”.

Az ő szüleit is Ausztriába deportálták, egy darabig együtt voltunk, majd utána elvitték őket a Rosenau nevű faluból, és útközben SS suhancok belövéldözték őket egy hatalmas gödörbe. A ruháikat megtalálták, mert anyám és a nagybátyám, aki később Chilében telepedett le, elmentek '48-ban Ausztriába a nyomaikat keresni. Ott kaptak egy detektívet a kormánytól, aki segített nekik a keresésben. A faluban el akarták tussolni, hogy mi történt, de egy barakkban megtalálták a különböző hátitáskákat, cipőket és egyéb holmikat, s eszerint azonosították, hogy kiket gyilkoltak meg a falu határában. Az exhumálás után átvitték őket Szegedre, a neológ temetőbe. Hatalmas sír, kilencvenkilenc ember fekszik alatta, az egy, aki hiányzik, lemaradt a csoportból, beteg lett valamiért, kórházba került, így életben maradt. Neki köszönhető, hogy egyáltalán a sírről tudhatunk; a felesége, a gyerekei mind ott voltak a sírkő alatt. Ez az ember fölugrott a sírkőre és táncolt. Engem is elvittek a gyászszertartásra, soha nem felejttem el ezt a szerencsétlen embert, aki aztán az egész életét bolondok házában élte le. Kilencvenkilenc áldozat, Szeged környéki zsidók. A nagyszüleim szentesiek voltak, a nagypapám ott volt ügyvéd.

Tiszta neológ családból származom. A tényről, hogy dédszüleim a magyar ortodoxia központi alakjai közé számítottak, fogalmam sem volt. Teljesen eltitkolták előlem Jesajahu Silberstein és David Silberstein legendáját, Slomo Silberstein dedapámat. Ez a família 1859-ben vándorolt ki Jeruzsálembe. Bár héberül is tanultam olvasni, helyesebben mondván a betűket felismerem, de még azzal is büszkélkedtem, hogy már teljesen elfelejtettem a héber betűket. Teljesen el

• Itámár Jáoz-Keszt •
RADNÓTI-ÉLETEM

Fotó: Kébányai János

Itámár Jáoz-Keszt. kezében saját fordítású Radnóti-kötetével

akartam felejteni, ami kapcsolatban volt vagy emlékeztetett a deportálásra. A zsidóságra. Rettenően sajnáltam, hogy körül vagyok metélve.

A gimnáziumban alapítottam és szerkesztettem egy ifjúsági folyóiratot *Ifjú lángok* címmel, nyolc oldalon. Elbert János és unokatestvére, Ungvári Tamás írtak benne, ők fölöttem jártak. Kíváncsi lennék rá, hogy a Nemzeti Könyvtárban Magyarországon ez megőrződött-e? Szerepelt benne Kishon Feri egy tárcával, írtak benne még fiatalok, velem egykorúak. Nem messze laktunk a Franklin Nyomdától, bementem, és kérdeztem, hogy hol van a vezetője. Megtetszett neki a gondolat, hogy egy ifjúsági lapot szeretnék alapítani, „jó, de hogy fizetsz?” „Nem tudom”. Erre nem is gondoltam, hogy fizetni is kell. Maricának, a nővéremnek volt egy udvarlója, Kovácsnak hívták, később multimilliomos lett Ausztráliában. A szülei elpusztultak, jó kereskedő volt, fakereskedő. Abban egyeztem meg vele, hogy küld egy kocsit a Franklin Nyomdába. Maricának udvarol, majd jó követe leszek neki. Csak az volt a baj, hogy vizes fát küldött, és utána rám támadtak, hogy miért küldtem vizes fát. Viszont a folyóirat két száma addigra megjelent.

Ma Jakob Steiner professzor Jeruzsálemben, akkor Steiner Erik fiatal vallásos tanár az Eötvös Gimnáziumban egyszer kidobott az osztályból, mert zavartam az óráját. Megkérdezte az osztályt, hogy ki vesztette el valamelyik családtagját. Később tudtam meg, hogy az apja Auschwitzban halt meg. Jelelkeztem, mondtam: nekem. „Ki?” „A nagyapám és a nagyanyám.” Úgy látszik, hogy valamiféle sátáni mosollyal mondhattam neki ezt, és hozzá is tettem: „bűdös zsidók, nem akarok velük egy levegőt szívni.” Hetekre rá megszólított: „te, van nálam egy könyv.” Tudta ugyanis, hogy versekkel foglalkozom, sőt fordítottam angolból magyarra. Thomas Moore egy versét, a *Those evening bells*, az angol tanár szerint egész jól sikerült a fordítás. Steiner azt mondta: „miért fordítasz te angolból, adok neked egy könyvet, nézd át.” S átnyújtotta Kardos László *Héber költők* versfordítás-gyűjteményét. Tizenhárom-tizennégy éves lehettem, Steiner hat évvel idősebb, amikor ideadta nekem ezt a könyvet.

Ez volt számomra a választóvíz. Nem tudom megmagyarázni ezt az érzést, valami elfogott, s mint valami tűz lobbant föl bennem. Én ehhez, ezekhez tartozom! És nem ahhoz, ami a magyar költészetben van, sem a magyar nyelvhez – ez vagyok én!

Még Szarvason a cserkészeknél tartottak foglalkozást egy kis ligetben, az Anna-ligetben. A vezető egyszer csak fölkiáltott: „Akarjátok tudni, hogy mi a circumcisio?” És rám nézett. Mint a gyík, olyan sebesen surrantam el onnan. Ugyanez az eset megismétlődött az Eötvös Gimnáziumban is, ott nem engem, hanem egy másik fiút fogtak le a többiek, egy másik zsidó gyereket, és ráncigálták le róla a nadrágot hasonló célból. Tudtam, hogy én leszek a következő. A zsidóságot tehernek, rettentő tehernek, rossz örökségnek tartottam. Szinte semmit nem tudtam Izraélról, eleinte összekevertem Birobidzsánnal. A szót és fogalmat: Tel-Aviv, először Bergen-Belsenben hallottam. Éjszaka valaki elkezdte danolni azt a nótát, *Tumbala, tumbala, tumbala*

lajka, angol zászló Tel-Aviv ormán / Zsidó vértől piros a Jordán / Amíg a világ ellenünk tüntet / Testvérbarc dúlja kis nemzetünket... Bergen-Belsenben csendben éjjel ez úgy tűnt, mint valami távoli legenda. Nem tudtam, hogy létezik Tel-Aviv, s egyáltalán miről van szó.

Anyám többször akart öngyilkos lenni, volt olyan, hogy a gyerekekkel együtt. Apám sziklaként állt mellette. Ötször volt öngyilkossági kísérlete. Nem tesz túl jól egy gyereknek, ha állandóan arról van szó, hogy az anyja öngyilkos akar lenni. Anyám nem hitte, hogy túléljük a deportálást. Apám pedig megesküdött neki, hogy mi életben maradunk. Magyar patrióta családban születtem. Számomra március 15-e a világ legnagyobb ünnepének számított, nagybátyám elesett az I. világháborúban Oroszországban. Szarvason, a régi Városháza előtt áll a turulos emlékmű, ott van arany betűkkel fölvésve a neve: Keszt László, tizennyolc éves volt, amikor elesett.

Apám gyakran elvitt kiállításokra, könyveket hozott haza. A szüleim ízlését nem szerettem. Azt sem, hogy anyám sír, amikor verseket olvas. Nagyon szerette Adyt és Somlyó Zoltánt, Babitsot kevésbé.

Én pedig Petőfit imádtam, manapság más róla a véleményem, Vörösmartyt, Berzsenyit és velük együtt Kassák Lajost, Füst Milánt.

A MADISZ keretében, az Irányi utcában létrehoztam egy klubot, s mindjárt elsőnek egy Radnóti-estet szerveztem. Úgy gondoltam, hogy erre az alkalomra valami zene sem hiányozhat. Volt egy barátom, aki szépen szavalt, elfelejtettem a nevét, és valaki tanácsolta, hogy „van a zenei gimnáziumban egy nagyon tehetséges, Hajdu András nevű fiú, beszélj vele, kicsit fönt hordja az orrát, de beszélj vele, hátha ír zenét.” Találkoztam vele, megtaláltuk a közös nyelvet, és örömmel írt zenét a *Razglednicákra*, épp akkor vált ismertté.

Radnóti volt számomra az első zsidó élmény! Ugyanis azonos volt mindazzal, amit magamról tudtam, vagy tudni véltem. Magyaroknak neveltek, magyarnak láttam magamat, magyar költő akartam lenni, tizenegy-tizenkét éves korom óta ez volt számomra mindennek a teteje. Bergen-Belsenben volt egy magyar költő, úgy hívták, hogy Bodnár, vagy legalább is így emlékszem rá, tifuszos volt. Apám orvos és olyan ember volt, aki nem félt bemenni a tifuszosok közé, azt mondta, hogy nagyon jó versei vannak, nem szabad, hogy meghaljon a másik barakkban, ezért fogta, és odahozta hozzánk, a közelünkbe. Anyám majdnem beleőrült ebbe, hogy lehet ilyen

tenni. De apámmondotta, hogy egy magyar költőt nem lehet így a túlvilágra küldeni, meg kell menteni. Ez az eset mélyen belém vésődött: a magyar költőt Bergen-Belsenben is meg kell menteni, hogy legyen magyar költészet. Szintén Bergen-Belsenben volt velünk egy Karvaly László nevű kántor, aki éjjelente a barátaival magyarul és héberül dalolt. Nagyszerű hangja volt, éjjel zsoltárokat énekelt. Ez olyan volt, mintha egy mesébe kerültem volna.

Elberttől tehát megkaptam a Radnóti-kötetet, azt ígérte, nagy hatása lesz rám, s amikor visszavittem neki, mondtam hogy „igazad van”. Jancsi fölöttem járt, azt hiszem, egy évvel, többször jártam náluk a lakásukon, az is ott volt a környéken a belvárosban. Vele szerveztem a Radnóti költészeti estet.

Beleszerettem Fanni alakjába. Ahogy megjelent az *Erőltetett menet*ben. „Fanni várna szőkén a rőt sövény előtt / s árnyékot írna lassan a lassú délelőtt” A korai verseiben is plasztikusan megjelenik, ahogy síelnek. Az első élmény után elkezdtem keresni Radnóti többi könyvét. Lehet, azokat is Elbert nyomta a kezembe, s nem csak a könyveit, de a róla szóló cikk-kivágásokat is. Ezek nyomán megkerestem régebbi verseit, az *Újmodi pásztorok énekét*, az *Újholdat*, a *Lábadozó szélt*, a *Meredek utat*.

Fannival akkor ismerkedtem meg személyesen, amikor megalapítottuk a klubot az Irányi utcában, és amikor András megzenésítette a *Razglednica*-verseket. Elmentem a Pozsonyi út elejére, ahol lakott. Nála volt éppen Beck Judit festőnő, aki rögtön felajánlotta, hogy elhoznak az estre egy képét, ami a költőt ábrázolja. S valóban elhozták a képet, és Fanni valóban ott ült a fiatal diákok szervezte estén. Igen meghatódtam, ugyanakkor rettentően nagy csalódás is ért, Fanni nem volt szőke. Hogy lehet az, hogy gyönyörű szőke a versben, a valóságban pedig nem?

Egy idősebb színész, azaz: egy fiatal kezdő színész olvasta föl a *Levél a bitveshez*t, és nem olvasta fel, bármennyire szerettem volna a *Hetedik eclógát*, mert előfordult benne a zsidó szó. Főleg az Eötvösből jöttek gimnazisták és két-három tanár, összeverődtek páran még, akiket nem ismertem, lehet, hogy Radnótiné hívott még embereket, lehetünk vagy huszonöten. Számomra ez nagyon nagy sikert jelentett. Ez volt a búcsúestem is egyben a magyar költészettől.

Radnóti vitt át a Rubiconon, ezután került hatalmába a Kardos-féle kötet élménye.

Juda Leib Gordonnak, a *baszkala*-korszak költőjének a versei mai szemszögből nézve elavul-

tak. De van egy verse, magyarul sokkal szebb, mint héberül – „*El-eljön még a múzsa híven, / Még dalra bujtja árva szívem, / Felejtett nyelven szól dalom.*” –, azzal végződik, hogy „*Ó, jaj, ha én volnék az árva / Cion utolsó poétája*”. Ez a vers rettentően megfogott. Azt mondtam neki: „Te nem lehetsz az utolsó héber költő, nem létezik az, ha valaki, akkor én leszek az utolsó héber költő, érted?” Megkérdeztem Steinert, lehetséges-e az – ez lett aztán a központi problémám sok-sok éven keresztül –, hogy valaki, pontosabban egy költő: az egyik nyelvből átálljon a másik nyelvbe, és azon a másik nyelven legyen költő. Az az igazság, hogy erre senki nem tudott választ adni, s ma magam sem tudnék, ha erről kérdeznének. E kérdés föltevésére Magyarország nem nyújtott sok alkalmat. Itt nem volt a héber kultúrának olyan centruma, mint Galícia és Oroszország sok városa. Ebből a szempontból Avigdor Hameiri, ahogy maga írja, egy kohav savit, magányos üstökös, az ő útja teljesen különleges, és ez igaz. Sokáig ezt nem vettem komolyan, míg később rá nem jöttem, hogy valóban ez a költő különbözik minden más magyar és izraeli művésztől. A hébersége is más, mint a galíciai vagy orosz területekről származó költőkéé, mert Magyarországon nem volt héber kulturális központ. A Rabbiszeminárium igen fontos műhelynek számított, de mégsem az élő irodalom és művészet termékeny talajának.

Még Magyarországon kezdtem Radnótit fordítani, hiszen az első héber versemet is Budapesten írtam – akárcsak Avigdor Hameiri. Pontosabban: próbálkoztam, teljes verset nem tudtam lefordítani, csak sorokat. Ilyesmiket: „Az ablakból a hegyre nézek, engem nem lát a hegy” – de teljes vershez még nem volt megfelelő tudásom, csak már Izraelben, egy kibucban merem belevágni, hogy teljes verseket lefordítsak.

Radnóti a magyar zsidóságnak, pontosabban a láthatóbb részének: a magyar neológ zsidóságnak a szimbóluma. Épp ő, aki meg akarta tagadni a zsidóságot, lett az áldozat, a zsidóság pusztulásának a megtestesítője. Ebben kettősség rejlik, s ezt a fiatal diák is megérezte.

Egy verset más nyelven megérteni, ehhez nem kell nekem minden szót tudni, sokszor elég, ha megérezem az áradását, s akkor az ismeretlen szavak is átalakulnak, átveszik a ritmust, s várhatnak a szótározásig. Így voltam eleinte a héberrel, csak azt bújtam, s a nagy fordulatomnak megfelelően elhatároztam, hogy magyar könyvhöz én hozzá se nyúlok.

Az összes magyar könyvemet szétosztottam. Két könyvet vittem magammal, amikor *aliáztam*:

Steinertől kaptam egyet, mielőtt ő aliázott: egy spanyol-héber költők antológiáját s egy Radnóti-kötetet.

Nagy kérdés: mi az, miben rejlik a zsidó költészet? Radnóti zsidó hatású volt, példa rá az engem ért hatás. Szerintem Radnóti szimbolizálja azt a bukást, ami a magyar neológ zsidósággal megesett. Ő nem tudott büszkén a *soa* elé menni csak azért, mert ő zsidó. A spanyol kiűzetés leírásaiban szerepel, hogy kétszáz ezer ember, amikor el kellett hagynia a hazáját: énekelt. Még az inkvizitorokat is megdöbbenetette, hogy hatalmas tömegek mennek ismeretlen sorsuk elé, és énekelnek. Ez a lehetőség korábban teljesen leépült a magyar zsidóságnál. Ez a legnagyobb bűne: a tudatlanság. Hogy amikor megnyílt előtte a katasztrófa szakadéka, fogalma sem volt, mi az, hogy héber irodalom, héber kultúra, héber költészet. Amikor Magyarországon megkaptam a Pen Klub díját, Vas István köszöntött, azt mondotta, azon nincs megdöbbenve, hogy Izraelnek hadserege van, hogy katonái győznek a háborúban, ami azonban őt megdöbbeníti, hogy héberül meg tudott jelenni egy magyar modern költészeti antológia. Csak néztem rá kimeredt szemekkel. Egy olyan kulturált ember, olyan nagy szellem, mint Vas István, hogy mondhat ilyen blódséget, ilyen tudatlanságot?! A héber költészet már egy évezreddel azelőtt nagy költők műveiben tündökölt, mielőtt az „Ómagyar Mária siralmat” följegyezték volna. Ez a kis eset szimbolizálja, hogy mi történt a magyar zsidósággal. Vas István, akinek a nagyapja rabbi volt, ennyit tudott erről a hatalmas szellemi kincsről – persze a görög vagy latin irodalomról szólva nem követett volna el ilyen hibát. S nem tudott minderről barátja, Radnóti sem, amikor megírta azt a levelet Komlós Aladárnak, hogy ő nem akar zsidókkal együtt szerepelni egy antológiában, mert nincs zsidó költészet. Sajnos nem tudta, hogy miről beszél. Vas és Radnóti nemzedéke nem ismert semmit, ez az értelmiség tökéletesen elszakadt a kelet-európai zsidóságtól, a tömegektől és költőiktől, akik számára a héber nyelv volt a mindennapi kenyerük. Minthogy a héber volt 2000 éven keresztül, sőt 3000 éven keresztül a zsidóságnak a nyelve. Milyen nyelven leveleztek? Csak héberül. Milyen nyelven írtak? Csak héberül. A magyar tudatból mindez teljesen kiiktatódott. Nem tudom, kinek a bűne ez.

Az én példám ugyanezt mutatja: mert mindez az én tudatomban is megszűnt annak idején. Saját erőmből kellett a nyelvet és az azonosságot visszaszereznem. Máig is megborzonek az emlék: milyen megremegetető érzés volt, amikor

megtaláltam a dédapám első héber írását. Héberül írt az egész dinasztia.

Radnóti lassan szívárgott vissza az izraeli élettembe. Mégpedig azért, mert ő volt a kapocs a zsidósághoz, s ő volt a kapocs a számomra a magyarsághoz is. Annak ellenére, hogy meg akartam tagadni minden kapcsolatomat Magyarországgal, és boldog voltam, mikor minden ruhadarabomon, amit Magyarországról hoztam, túladtam, és boldog voltam, mikor az iskolában azt mondták, hogy nincs magyar kiejtés. Radnóti volt az, aki engem visszatartott. Aki megtartotta bennem a kapcsolatot a magyar kultúrával. Hiszen, a magyar költészet a magyar kultúra esszenciája.

A Radnóti-kötet volt az egyetlen magyar betű, amit magammal hoztam, megvan nekem ma is. Ő nem magyar, ő a bensőm, a lelkemnek egy része.

Pontosan tudom, hol kellene eltemetve legyek. Van egy fénykép, amelyet pár perccel az után, hogy felszabadultunk, egy amerikai katona készített Magdeburg előtt, a nyílt vasúti pályán. Már kivittek bennünket a vagonokból, már fölállították a géppisztolyokat egy domb tövében. Ez 1945. április 13-án történt, délben, egy és két óra között. A háttérben lehetett hallani az ágyúkjaját. És megérkezett az amerikai csapat.

Ekkor a németek könyörögtek, hogy szerezzünk, adjunk nekik valamilyen privát ruhát, és eltűntek, az összes német eltűnt. A sírom, minden emberi számítás szerint ott lett volna a domb alatt. A vagonok népe között elterjedt egy legenda, nem tudom, mi belőle az igazság, hogy az egyik „tishti” vagonban velünk menekült egy Rosanne nevezetű spanyol grófnő, egy német tiszt szeretője. Az ő kérésére nem végeztek ki bennünket, hanem kértek egy írást, ami szerint ő megmentette a csoportot.

Amikor 1958-ban megházasodtam, addigra újra hozzám csapódott néhány magyar könyv innen-onnan, főképpen a szüleimtől. Felkerültek mind a legfelső polcra, közvetlenül a mennyezet alá. Hanna mindig nevet azon, ahogy ezek szép lassan, az évek során jöttek lefelé, míg lassan-lassan megérkeztek az íróasztalomhoz.

Radnóti más, őt már a kibucban próbáltam fordítani, miután megérkeztem. Őrzöm a kísérleteimet. Sokszor elégedetlenkedtem velük, s volt, hogy teljesen feladtam. Az volt az érzésem, hogy ezek az én verseim, ez az én életem. Annak ellenére, hogy az adatok egészen mást mutatnak. Radnóti anyja meghalt, amikor született, az enyém élt, de két nagyon jelentős elem, a zsidóság megtagadása és a halálközelség közös volt bennünk. A zsidóság megtagadása... ebben

sem lennék olyan biztos. Itt áll az adat Ferencz Győző könyvében: Fanni csodálkozott, hogy a testén megtalálta a bibliát, pedig nem is vitte magával. Azon kívül azt is leírja, hogy Radnóti nagyon közel került egy cionista vezetőhöz, Junger Józsefhez, aki legközelebbi barátja lett ott Borban. Úgy érezhette, hogy azokhoz tartozik, akik ott a verseit meghallgatták, akikkel ott irodalomról beszélhetett. Lehet, hogy Radnótinál mégiscsak beállt egy fordulat. Ezt bebizonyítani ma már senki sem tudná persze. „*Der springt noch auf*“, azonban tökéletes autenticitást ad utolsó versének – különösen a fordításban. Mert fordításban magyar szó, még egy magyar sor...? Viszont, hogy benne van egy német sor, az ettől a *soá* totális megérzékítése! Nem hiszem, hogy átgondoltan a magyar népet akarta volna a lelkiismerete alól felszabadítani – ez abszurdum.

Sokat beszéltem Vas Istvánnal Radnótiról. Vast nagyon szeretem, becsülöm, de meg kell vallanom, az volt mindig az érzésem, hogy irigy Radnótira. Hogyan lehet irigy valaki egy bestiálisan megölt emberre? Mégis. Radnóti klasszikussá vált. Ahová Radnóti följutott, oda csak „költőhalál”-lal lehetett belépni.

Vas mindig kereste, hogy lehet menekülni. Feleségül vett egy keresztény nőt.

Tetszett neki, együtt dolgoztak, világos volt, hogy nem nagy szerelemből vette el. Ez az én véleményem. Egyszer kérdeztem tőle, mi van a Marikával? Azt válaszolta, hogy valahol Magyarország másik részén él, nem érdekli őt. Teljesen közömbös volt számára, hogy még egyszer férjhez ment, nem tudja hogyan alakult a sorsa. Szüksége volt erre a Marikára, hogy megmeneküljön. Akit ő szeretett, az a Nagy Etel volt, akiből mítoszt is csinált.

Vas azon a véleményen volt, amin én: Radnóti a halála tette igazán nagy költővé. A költészet az utolsó stádiumig közepesen jó. Ha ez nem egészen ki azzal, amit a testén megtaláltak, megmarad közepes költőnek, kevesebbnek, mint mondjuk Sárközi György. A fordulat, ami Radnóti a klasszikus formák felé vitte, Vas Istvánál sokkal korábban beállt. Tulajdonképpen Radnóti az ő hatása alatt vette át a klasszikus stílust, Vas István már akkor hexameterekben írta a verseit, amikor Radnóti még vad, Kassák-féle verseket írt. Vas intézte el, hogy Fannival találkozassak.

Ismertem másokat is Radnóti környezetéből, például Gervai Sándor újságírót, Radnóti bori fogolytársát. Nagyjából ugyanazt hallottam tőle, amit a könyvében leírt, s amit Ferencz Győző is átvett tőle: a szintén szimbolikus jelenetet, amint

egy magyar keretlegény felpofozta, mert azt merete mondani, hogy ő magyar költő.

Dosról, azaz Gárdos Károlyról többet tudok mondani, mert vele barátságban voltam néhány évvel ezelőtt bekövetkezett haláláig. Dos tulajdonképpen írónak tartotta magát, a karikatúrát, ami nevét ismertté tette az egész világon, mellékes dolognak tekintette, s ez megmaradt nála egész életén keresztül.

Ő magát írónak tudta, valami antológiában meg is jelent addigra, amíg Radnótival összekevert. Radnóti neve már irodalmi körökben jól csengett. Dos mesélte, hogy amikor hallotta egy névsorolvasáson Radnóti Miklós nevét, kilépett a sorból, megkereste őt, és amikor meglátta fehér szalaggal, nagyot csalódott. Darab ideig egy barakkban laktak. Elmesélte, hogy Radnóti fizikailag nehezen viselte a munkát, a csillék emelgetését. Magában állandóan verseket mormolt, leírta őket több másolatban, és szétosztotta különböző barátoknak, ha megmenekülnek, juttassák el a verseket Ortutay Gyulához, ami tényleg meg is történt.

Dos, amikor visszakért Budapestre, találkozott Zelk Zoltánnal. Nem tudta, hogy ki az a Zelk Zoltán, csak látta, hogy munkaszolgálatos sapka van rajta, ezért megkérdezte tőle, tud-e véletlenül valamit Radnóti Miklós költőről. Akkor ő még azt hitte, hogy Radnóti is megmaradt, mert ő lelépett egy adandó alkalommal, s úgy gondolta, Radnóti is ezt tette. A feltételezést, hogy Radnóti kereste a halált, személy szerint nem hiszem el. Ez túl direkte építené a mítoszt, amit összekötnék Radnóti első verseivel, amelyekben nem képes a tudattól elszakadni, hogy az anyja meghalt, meghalt az ikertestvére, utána meghalt az apja, s ezért a költészete megtelik a halálkomplexussal – a sejtelemmel, hogy ő is életével fogja megfizetni a költőséget.

Izraelben teljesen más a szemlélet Radnóti irányában, ahogy más, zsidó költők irányában is, akik kikeresztelkedtek, akik megtagadták zsidó eredetüket. A harmincas években Tel-Avivban hoztak egy furcsa törvényt, hogy kikeresztelkedett zsidóról nem lehet elnevezni utcát. (Keresztényről természetesen igen.) Ez talán válasz volt a Kristály éjszakára, az Anschlussra, de mára ez teljesen anakronisztikussá vált. Személy szerint részt vettem azon a tüntetésen, Slomo Tanival, a Heine-fordítóval és még körülbelül tíz íróval, költővel a tel-avivi Városháza előtt, ahol követeltük, hogy legyen Heinéről elnevezett utca Tel-Avivban. A végén tényleg elneveztek egy utcát Jaffán Heine utcának. Én nagyon akartam annak idején, hogy legyen Radnóti Miklós utca

is Tel-Avivban. Dos azt mondta: csak a testemen keresztül!

Ezt soha nem tudtam megérteni nála, mert mindig nagy megértéssel beszélt Radnótiról, azt mondotta egyszer, nagyon jól emlékszem rá, hogy „Radnóti legyőzött engem”, mármint őt. Mert Radnóti nagy költővé vált, ő pedig kiesett az irodalomból. Ő szerette, becsülte Radnótit, és nagyon átélte a komplexusait, tudta, hogy mit jelent neológ kitért zsidónak lenni. De ő nem adja a kezét ahhoz, hogy Radnótinak itt, Izraelben is nimbusza legyen.

Avigdor Hameiri ismerte Radnóti sorsát, tudtommal próbált is fordítani valamit tőle, személyesen tőlem is kérdezősködött. Azonban meg kell vallani, hogy az itteni magyar jisuv ízlése megállt körülbelül Kiss Józsefnél, vagy Somlyó Zoltánnál. Az már kivételesnek számított, akihez elértek József Attila bizonyos versei. Magyar értelmiségiek nem jöttek nagy számban Izraelbe, a két kezemen meg tudnám számlálni, hány „magyar” humán értelmiségi él vagy élt itt.

A natanyai gimnáziumban mutattam be az osztálytársaimnak az első Radnóti-fordításaimat. A *Járkálj csak halálraitélt* kötetből részleteket. Az volt az érzésem, hogy nem tudják elfogadni. Az ötvenes évek elején, 1951–52–53-ban jártam gimnáziumba. Manapság nehéz ezt felfogni, de kifejezetten rossz volt a *soá* megítélése Izraelben. Még sokáig tartotta magát a leegyszerűsítő és hamis megítélés: „mint bárányok engedték magukat a vágóhídra hajtani.” És ehhez hozzájárult a kitértség „bűne”. Annak a versei... Vallásos emberek számára a kitérés a legnagyobb bűn, árusítás.

Első, 1956-ban Tel-Avivban megjelent versesfüzetem elején van három saját versem, a többi pedig mind fordítás. Itt jelent meg Babits *Danai-dákjából* részlet, azt azóta újrafordítottam, egy kis József Attila-vers, egész rövid, meg fordítások; de ebben a kötetben nem szerepelt egy Radnóti-vers sem. Miért? Ha mást el is rontottam, de Radnótit nem akartam. Radnótival kapcsolatban magammal szemben magasra állítottam a mércét. Vártam, tudtam, hogy eljön majd az ideje, hogy megcsináljam. Az első két magyar költő, akitől héberre fordítottam, és le is közöltem: Somlyó Zoltán: *Esket az ősz* című verse, s Füst Milántól az *Arménia*. Még mindig nem Radnóti. Kapcsolatba kerültem Zalman Shazarral, aki Izrael harmadik államelnöke volt (1963–1973 K. J.), de „civilben” író és igen művelt ember. Az írószövetség legifjabb tagjaként néhány költő kollegámmal kiadtunk egy manifesztumot,

amiben az ellen tiltakoztunk, hogy az izraeli irodalom és kultúra a kozmopolitizmus felé halad, és nem ártana megfordítani a szekér rúdját a zsidóság felé. Ez igen nagy vihart kavart. Egy írószövetségi választás alkalmával eljött Shazar is, odahívott magához, és azt mondta: „Rosszul építették fel ezt a manifesztumot, mert majdnem minden negatívumként van megfogalmazva benne. Ellenezzük ezt, ellenezzük azt, ellenezzük amazt. Ahelyett, hogy azt mondtátok volna, hogy ezt akarjuk, azt akarjuk meg amazt.”

Egy másik alkalommal megkérdezte tőlem, hogy mit tehet értem. Máig sem tudom, hogyan és miért pattant ki belőlem: de azt feleltem, hogy le akarom fordítani Radnóti Miklós magyar költőt, ehhez szükségem lenne ösztöndíjra. Pár hét után kaptam egy levelet, hogy jóváhagyták a javaslatot. Benne is van a Radnóti-könyvem elején a köszönet, az elnöki hivatal ösztöndíjának, Zalman Shazar elnöknek. Külön örültem a szimbolikus gesztusnak: Radnóti Miklós, a kitért magyar zsidó költő, aki a *soár*-ban pusztult el: az izraeli elnök címere alatt, és az ő segítségével fog megjelenni.

Nekiültem, nyár volt, épp negyven éve!

Sok részlet készen állt már, tudtam, hogy ha most valóban nekidurálom magam, akkor meg tudom csinálni. A korai versekkel kezdtem. Ezek könnyebbek. Eléggé módszeresen dolgoztam, igyekeztem fegyelmet erőszakolni önmagamra. Nem azért, mert siettem, mert valami hátridő kötött volna, hanem azért, mert ha már egyszerre kitért belőlem, hogy Radnótit fordítsak, arra is rájöttem, hogy hogyan kell. Ennek ellenére a lényeges verseit, azaz: az utolsó verseit legalább ötször-hatszor újrafordítottam. Az *Erőltetett menet*et is beleértve, aminek a címét is nemegyszer megváltoztattam. A kis nüanszok a legnehezebbek ebben a versben, ami alexandrinos felépítésű, a legnehezebb volt az utolsó előtti sor, nem, a két utolsó sor, „*de hisz lehet talán még! a hold ma oly kerek! Ne menj tovább, barátom, kiáltás rám! S fölkelek!*”

Magyarnak meglepő, hogy mennyi nehézségem támadt a „barátom” szóval. Itt ugyanis nem barátról beszélünk, a szó igazi értelmében. A héber *báver* ezt a személyes viszonyt jelenti, ha *ba-verisztán*nak fordítom, nem jó, mert már nem használják, a *jadið* az túl magas volt. Sokszor a legegyszerűbb dolgok a legnehezebbek. A „de hisz...”-t majdnem lehetetlenség visszaadni, éppen azért, mert olyan egyszerű.

Mostanában sokat foglalkoztat, egy kötet terve, amely Radnóti verseivel indulna, a végén pedig Sárközi György összeállítás szerepelne, a köze-

pén Ámos Imre néhány verse és rajza kapna helyet. Ez az összeállítás még jobban megérezkíthetné a magyar zsidóságot. Más, komoly költők a holokauszt korából nincsenek. Fordítottam Füst Milántól is egy kötetet, ő egy szót sem ejt a verseiben a *soár*-ról. Hogyan lehet, nem tudom megérteni. A zsidóságot föl lehet fedezni sok-sok verssorában, néha nyíltan is beszél róla. Azt mondja, hogy neki nincs hazája, s nézi a libanoni ősi fát, onnan származom, ilyesfajta kijelentéseket tesz, de a roppant életművében egy szó nem sok, annyit nem szentel ennek a témának. Szép Ernő a prózájában igen, de a verseiben szintén nem beszél róla. Hogy jöhetett létre ez a helyzet? Ez a kérdés. Az egyik magyarázat, hogy az ortodoxia teljesen bezárkózott, attól félve, hogy nem tudja fölvenni a küzdelmet a zsidóság megőrzéséért, csak ha bezárkózik önmaga gettójába. A másik oldal: a neológok nemzedékről nemzedékre teljesen elvesztették a kapcsolatot a zsidósággal. Ímígyen fordulhatott elő Vas Istvánnal, hogy csodaként jelent meg neki a modern héber költészet. Ezeknek a költőknek a műveibe van besűrítve a magyar neológ zsidóság sorsa.

Az én családom legtöbb tagja is kitért. Nagybátyám, aki Chilébe vándorolt ki, valahol felszívódott az egész családjával, akik már ott születtek, másik nagybátyám, aki Szarvason volt földbirtokos, dr. Keszt Ármin, szintén ügyvéd, kitért '39-ben vagy '40-ben, elpusztult Auschwitzban. Legalább még három unokatestvérem élete is erre a kaptafára húzható. A kitérés nem tesz magyarrá, a kitérés nem szünteti meg a zsidóságot. Egy mód van rá csupán, de ahhoz is legalább három generációra van szükség. Sárközi és Radnóti semmiben sem különbözik a neológ zsidó típusától. Ha őket nem számítom zsidónak, akkor hogy vehetem a nagybátyámat zsidónak?! És ha a nagybátyámat nem veszem zsidónak, akkor én miért vagyok zsidó? Akkor a végén senki sem zsidó. Ugyanis nem igaz, hogy a zsidóság választás kérdése, minthogy egy fekete sem döntheti el, hogy ő fekete vagy nem fekete.

'71-ben, amikor megjelent a Radnóti-kötetem a magyar-izraeli viszony a mélypontján állt. Elküldtem Fanninak a kötetet, de semmi visszajelzést nem kaptam tőle. Megkapta? Nem kapta? Semmit nem tudtam. Radnóti zsidóellenes, pontosabban önzsidó-ellenes vonaláról voltak ismereteim, aminek Fanni is része, esetleg azért haragszik, mert megjelent héberül? Jogot nem volt kitől kérni, semmilyen kapcsolat nem létezett Izrael és Magyarország között. Még jóval annak előtte lefordítottam Karinthytól a *Tanár*

úr kéremet. Karinthy Cini, amikor megismerkedtem vele, elmesélte, hogy azt hitte, egy öreg zsidó kéri tőle a jogokat, miután írtam neki egy levelet, és a megszólítás régiesen hangzott, ezért jó sok pénz kért. Abból töltötte a szabadságát Németországban, én pedig szegény diák voltam, a saját összegyűjtött pénzecskémből fizettem a jogdíjat. Amikor már járhattam Magyarországra, megkérdeztem Vas Istvánt, hogy lenne-e lehetőség, Fannival találkozni, mert tudtam, hogy még él. Azt felelte, hogy „nem igen szeret emberekkel találkozni, de ha akarod, ezt elintézem neked”. Elmeséltem neki, hogy annak idején, amikor megjelent ez a könyv, küldtem neki egy példányt, de nem kaptam semmilyen visszajelzést. Másnap Vas István felhívott, hogy beszélt Fannival, nagyon szívesen fogad, hívjam föl telefonon. A Pozsonyi úti lakásban jött a kiskutyájával kinyitni az ajtót. Igen dobogott a szívem, egész fiatalkorom óta foglalkoztatott Radnóti, akinek ő eleven része. Szívélyes volt, a könyvet nem kapta meg, nem látta, és megdöbben a könyv láttára. Milyen gyönyörű ez a könyv! Kérdeztem, hogy nem zavarja-e, hogy héberül van, azt válaszolta, hogy miért zavarná. „Izraelben jelent meg, miért zavarna ez engem itt?” Aztán megkérdeztem, ha sikerül kiverekedni, hogy Tel-Avivban elnevezzenek róla egy utcát, eljönne-e az avatásra. Azt mondta, boldogan, ha meghívják, boldogan eljönne.

Még arról beszélgettünk, hogy nagyon nagy munka volt, s még mindig azon munkálkodik, hogy Radnótit elfogadtassa Magyarországon – minden szempontból. Említette, hogy vannak jó barátai, akik ebben segítettek.

A lakása pont ugyanúgy néz ki, mint amilyen akkor volt, amikor a férje az utolsó útjára indult. Rákérdeztem, s megerősítette, hogy a lakásban semmi sem változott. Fél, háromnegyed órát időztünk Hannával, a feleségemmel nála. A lé-

nyeg az volt, hogy nem kapta meg a könyvet, de mondta, hogy nagyon örül neki, és tényleg nagyon örült.

– *Mit szólna abhoz, hogy Fanni nem engedte megjelenni a Múlt és Jövőben a verseit, azt sem engedte, hogy a Hetedik ecloga bekerüljön a Magyar Holocaust Lexikonba?*

– Tipikus zsidó félelem. Előfordult hasonló más országokban is. Vannak költők, akik félték attól, vagy a családjuk félt attól, hogy ha zsidónak deklarálják őket, nem fogadják el az írásait. Nem fogadják el őket, mint nemzeti költőt. Fanninak igaza volt-e vagy sem, nem tudom. Egy biztos: Radnóti azért lett világhírű, mert a holokauszt áldozata. Nem azért, mert csak szép verseket írt. Somlyó Zoltán is szép verseket írt, Szép Ernő is, sorolhatnék még neveket. Radnóti a zsidóságának köszönheti a világhírt. Kikeresztelkedése is tipikus zsidó gesztus. Még akkor is, ha ő nemcsak azért tette, hogy megmeneküljön, mert volt benne vallási elem is, noha sokkal kevésbé, mint például Sárközi Györgyben.

Radnóti sorsának jelentősége attól csak még érdekesebb, hogy kitért, s mégis zsidóként halt meg. A zsidósága miatt halt meg, nem más okból, és ez tipikus zsidó sors. Tipikus zsidó asszimiláns halál, ami az egész történelmet végigkíséri. S ehhez semmi köze annak, hogy ő mit gondolt a saját haláláról.

Radnótit nem tudom csak úgy olvasni, mint költőt. Lehet, Paul Celan érdekesebb, neki az egész sorsa egybeforrott költészetével. Ez adja a különlegességét és a nagyságát. A verssorokkal együtt a sorsát is olvasom. Petőfit sem lehet anélkül olvasni, hogy ne dobogna alatta a szabadságharc, és csapna fel a hősi halál szent tüze. A halála, a rejtély, ahogy a végén eltűnt, talán tömegsírba került. Radnóti is megszerezte – megkapta?, kicsikarta? a sorstól, hogy a halála és a költészete elválaszthatatlan.

• Itámár Jáoz-Keszt •
VERS

Itámár Jáoz-Keszt

Anna-Mária apáca – házam vendége

*Mikor leszállt a gépről,
libbenő palástja templomok harangszavát idézte bennem.
Mikor leszállt, vakító mediterrán nap vonta ragyogásba
s egyszerre fölbajgott bennem a múlt:
hóborította fenyők, ünneplő gyermekek kórusa
s egy bizarr mosolyú kereszt, mely fölém tornyosul –
házam vendéglátó szobájába
egykor Ó Makó keresztos lovagjaival érkezett volna.
Szigorú zarándok-lelke házirendbe,
a föld szent titkaiba zárva.
Falakon vándorló ujja apró lángokat fakaszt.
Maradj csak velünk – biztatom mégis.
Előttem megnyílik minden porszem,
mi szétfénylött Megváltód sarui alatt
– s közben, ahogy reám szálló hálóként szétterülnek a szavak
az agy mély-rejtett zugaiba, hosszan fürkészem:
fészkel-e ruhája alatt s arcában
gyűlölet-madár:
A jeruzsálemi nyárelő napsütésében
Anna-Mária testében vibrál az izgalom,
amint síkátorok városában tapodunk vala,
házam vendége, a szerzetes nővér s én, a túlélők sarja,
véget nem érő vergődés anyja emléke.
A Dormición templom felé az ösvény csak közelít
mint visszafelé a tömjénfüst s latin zsolozsmák
a dárda – lebet, csak képzelt – pillantások erdejében.
S Ó, szemet ütő denevér-öltözékében a reszkető táj karjaiba hull,
letérdpel és keresztet vet sűrű egymásutánban,
tanácstalanul állok –
Ó sír ...
és ekkor anyám hangja zokog bennem
menekíteni tűzből kitérés volt a hite,
sorsot sorsért: csillagot kínált arany keresztért cserébe –
hat szögletébe zárva a csillag magát sebzi szüntelen,
a végtelen felé fordult kereszt az örökség átkától szabadtt ezreket és ezreket.
Anyám, ki gyermekeiért templomtól templomig
görgette a járvány, tűz, éhség súlyos köveit,
hallgató apám előtt
térdig koptak lábai.
Atyák hite kattintbatott néma lakatot,
vagy bölcs ingadozás: vakszerencse vágányaira állítani a jövőt.
Othonunkban minden évben nyolc Chanuka-gyertya lobogott,
nyolc ujfénysített matt karácsonyfát
a „Máoz cur jesuati” dal lélegző ütemére pislogva,
papír-ezüsttel díszített fenyőágak,
s a „Menyből az angyal” csendes imája alatt,
míg a pörgettyű apró ördöge táncolt, nyelvelt
a fölnyújtózó lángok erdejében.
Házunk nyolc Chanu-Karácsony gyertyája között
véreink arcát sejtette az elfolyó viasz.
Volt köztük versenyből is badakozó,
rövid vonaglás után kibunyó*

• Itámár Jáoz-Keszt •
VERS

mint Imrus bácsié,
 ki, hogy bőrét mentse,
 megkeresztelve szelte át az óceánt.
 Chile Napja süt reá, vagy talán elhunyt rég,
 hogy árkádos sírjában gyermekszív mellett aludjon
 a nagy kereszt árnyékos csendjében.
 Vagy: mint Ármin bácsi gyertyája,
 ki szintén hasztalan tért ki,
 Auschwitzba vitték
 mártírként meghalni.
 Ez idő tájt otthonunkból
 kiégett már régen a karácsonyfa.
 Helyén irtózat-fa vert gyökeret a szívemben.
 Talán, a Dormición templomtól araszoló menet láttán
 rémlett:
 élén a püspök ájtatoskodóknak keresztet nyújt csókra
 – meghökkenve hátráltam
 a kijárat felé,
 de a perc visszahozott, ellágyult szégyenkezőt,
 felszívódtam a tömegben
 a szertartás füstjétől távolabb.
 S ekkor, én, anyám hit-elhagyási lelkületének fia,
 marannusnak éreztem magam,
 ki önmagát jogtalanul küldi inkvizíció elé,
 ártatlanságért fellebbez, badarságokon tépelődik,
 a tűzből menekülők tettein
 miként írva vagyon:
 „Miótan a bebörtönzöttet háromszor kiballgatták és még mindig tagad,
 előfordul, hogy egy évig s azon túl is ott marad,
 megfelelően felkészített, kimerült, tökéletesen megtört legyen:
 kezdetben – a burok,
 másodfokon – a víz,
 harmadfokon – a tűz,
 a padlóra helyezik, lábait tűzhöz hozzák,
 gyúlékony kenőccsel bekenik s tagjait átjárja a hőség,
 a kivégzést fölülmúló eredmény.”
 Nem volt mit letagadnom,
 nem volt mit bevallanom.
 És mégis: a fekete-fehér kámzsás papok körmenetének közeledtével,
 a Dormición templom falai között,
 a jeruzsálemi napsütés hanyatlásának idején
 öntudatlanul motyogni kezdtem,
 ajkaim szavakat duruzsoltak mint ki szomszéd fülebe súgja:
 „Smá Jiszráél”!
 Aztán összeszedve minden bátorságom
 jó hallhatón megismételtem:
 „Smá”!
 S a szó teljes valómmal együtt fénylett.
 A mellettem álló megrökönyödve mért végig,
 hangom a révült imádságok tengerébe fúlt
 s én, mint akit bekentek gyúlékony kenőccsel,
 mire kibukott számon a szó „Echád”, már minden testrészem égett,
 állig burkolóztam
 a pernyeként szálló szavak halotti köntösébe,
 idegen áldásoktól óvjam magam,
 mik addigra már sziszegve szóródtak szét körültem.

Fordította: BÁGER GUSZTÁV